

Цивільне право та цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

УДК 347.919

Килинник Наталія Олександрівна

*студентка міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Килинник Наталия Александровна

*студентка международно-правового факультета
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Kylynnyk Nataliia

*Student of International Law Faculty of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

Ковальчук Ірина Анатоліївна

*студентка міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Ковальчук Ирина Анатолиевна

*студентка международно-правового факультета
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Kovalchuk Iryna

*Student of International Law Faculty of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

Науковий керівник:

Сібільов Денис Михайлович

*кандидат юридичних наук., доцент кафедри цивільного процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

**ПРИНЦИП ГЛАСНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: РІШЕННЯ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
ПРИНЦИП ГЛАСНОСТИ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ:
РЕШЕНИЯ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА
PRINCIPLE OF PUBLICITY IN THE CIVIL PROCESS: DECISIONS
OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS**

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню принципу гласності у цивільному процесі, його нормативним джерелам на міжнародному та національному рівні. Проаналізована практика національних судів та рішень Європейського Суду з прав людини. Наукова стаття містить авторську думку та представляє певні висновки та пропозиції.*

***Ключові слова:** цивільний процес, гласність, принцип гласності, Європейський Суд з прав людини.*

***Аннотация.** Статья посвящена исследованию принципа гласности в гражданском процессе, его нормативным источникам на международном и национальном уровне. Проанализирована практика национальных судов и решений Европейского Суда по правам человека. Научная статья содержит авторскую мысль и представляет определённые выводы и предложения.*

***Ключевые слова:** гражданский процесс, гласность, принцип гласности, Европейский Суд по правам человека.*

***Summary.** The article is devoted to the study of the principle of publicity in the civil process, its normative sources at the international and national level. The practice of national courts and decisions of the European Court of Human Rights is analyzed. The scientific article contains an author's opinion and presents certain conclusions and suggestions.*

Key words: *civil process, publicity, principle of publicity, European Court of Human Rights.*

Постановка проблеми. Ознакою демократичної держави є можливість звернення до суду за ефективним і оперативним захистом порушених прав і свобод громадянина. І хоча кожна держава має свою систему права і національне процесуальне законодавство, незмінними залишаються принципи, на основі яких здійснюється правозастосовна діяльність. Одним із таких принципів є принцип гласності. Саме він відповідає за доступне, відкрите та прозоре судочинство, яке в свою чергу сприяє підвищенню рівня довіри населення до правосуддя. Однак закріплення цього принципу на законодавчому рівні не завжди означає його правильну реалізацію на практиці, і тому виникають певні проблеми при винесенні рішень національними судами. На нашу думку, найбільш повно зрозуміти сутність даної засади можливо шляхом аналізу рішень Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед учених, які займалися вивченням цього питання, можна назвати В.В. Баранкову, В.А. Бігуна, Ю.В. Білоусова, С.С. Бичкову, Є.І. Вдовіну, В.В. Городовенко, Н. Ендрюса, І.О. Ізарову, І.Ю. Кірвеля, В.В. Комарова, В.А. Кройтора, М.А. Кузьміну, Л.А. Музику, А.О. Маляренко, О.О. Овсяннікову, І.Л. Петрухіна, О.М. Полієву, С.В. Праскову, В.О. Работинську, В.М. Семенова, І.М. Спіцина, Г.П. Тимченка, Є.Г. Фоменко, С.Я. Фурсу, О.М. Штефан, М.М. Ясинка та інших.

Метою дослідження є аналіз принципу гласності, його законодавчого закріплення та практики Європейського Суду з прав людини з приводу тлумачення цього принципу та механізму його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Гласність зазвичай розглядають у «широкому» та у «вузькому» значенні. У широкому розумінні гласність –

це забезпечення доступу широкого загалу до судочинства, а у вузькому – лише для учасників цивільного процесу. Публіка виступає одним із суб'єктів реалізації даного принципу, адже саме завдяки її інтересу створюється публічний контроль за розглядом та вирішенням судом справи [1, с. 103-104].

Стаття 7 Цивільного процесуального кодексу закріплює, що розгляд цивільних справ у всіх судах України проводиться усно та відкрито, крім випадків, передбачених законом. Тобто, будь-яка особа (а не тільки безпосередні учасники процесу), яка цікавиться здійсненням судочинства в Україні або конкретною справою, має право бути присутньою у залі судового засідання під час розгляду справи і сприймати процесуальні дії від судді, сторін, свідків тощо. Можливість участі сторонніх осіб в розгляді цивільної справи є міжнародним стандартом правосуддя, і закріплюється у Загальній декларації прав людини (ст.10), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ч.1 ст.14), Конвенції про захист прав людини та її основоположних свобод (далі – Конвенція).

Варто зазначити, що у деяких наукових роботах гласність ототожнюють з прозорістю, хоча остання пов'язана з «доступністю правосуддя». Зокрема, у одному зі своїх рішень ЄСПЛ зазначив, що підстави прийняття судових рішень необхідно вказувати з достатньою ясністю [2]. А у справі «Шагін проти України» Суд підтвердив, що гласність є засобом забезпечення прозорості, яка таким чином сприяє реалізації справедливому судовому розгляду [3]. Те ж саме ЄСПЛ зазначив і у справі «Мальхоус проти Чеської республіки» [4]. Така засада свідчить про те, що правосуддя є відкритим для публіки і не здійснюється таємно. А отже, можна говорити про досягнення основної мети правосуддя, яка закріплена у п.1 ст.6 Європейської конвенції з прав людини та на рівні національного законодавства, – забезпечити справедливий судовий розгляд. Підтвердження цій тезі можна знайти у рішеннях ЄСПЛ, де він чітко

зазначив: «Публічний характер судочинства, про який йдеться у п. 1 ст.6, захищає сторони від таємного здійснення правосуддя поза контролем з боку громадськості; він служить одним із способів забезпечення довіри до судів, як вищих, так і нижчих. Зробивши відправлення правосуддя прозорим, він сприяє досягненню цілей п. 1 ст. 6, а саме, справедливості судового розгляду, гарантія якого є одним з основоположних принципів всякого демократичного суспільства в розумінні цієї Конвенції» (п. 21) [5, 6].

Гласність цивільного процесу пов'язується не тільки з вирішенням матеріально-правового спору, а й з усіма питаннями, які пов'язані з цивільною справою та у процесуальній формі вимагають їх вирішення від першої до останньої стадії цивільного процесу. Найбільш повно вона здійснюється у відкритому судовому процесі через повне фіксування судового розгляду цивільних справ технічними засобами як офіційно, так і будь-якою особою, прилюдне оголошення рішень та ухвал суду.

Як справедливо зазначає В. О. Работинська, для того, щоб принцип гласності впливав на розгляд і вирішення цивільної справи, необхідно, щоб всі закладені в ньому ідеї реально втілювалися у правозастосовній діяльності судів. Механізм реалізації цієї засади цивільного процесу повинен діяти так, щоб ідеї, виражені в його змісті, не спотворювалися, а навпаки успішно розвивалися [7, с. 69]. Прикладом неправильного застосування механізму гласності є рішення в одній із цивільних справ, де суд лише частково задовольнив клопотання про допуск до зали суду представників засобів масової інформації та незалежних журналістів [8]. В законі ж прямо встановлено право будь-якої особи бути присутньою у залі судового засідання без будь-якого на це дозволу суду.

Верховний Суд США вважає, що зловживання свободою слова може мати певні негативні наслідки, такі як неповага до суду або розголошення відомостей, які мають значення для справи. Крім того, у деяких випадках прагнення громадськості знати про судову справу може порушити право

учасників цивільного процесу на справедливий суд. А це значить, що інтереси правосуддя можуть вимагати обмеження всієї або певної інформації про перебіг судового процесу. З цією метою суд, наприклад, може заборонити журналістам певні дії у залі судового засідання – фотографувати, оприлюднювати імена присяжних або свідків по справі, поширювати іншу інформацію, яка має значення для процесу тощо [9, с. 55]. Європейський Суд з прав людини при вирішенні питання про обмеження принципу гласності для публіки застосовує так званий «тест пропорційності», де враховуються інтереси та права особи на протидію інтересам суспільства.

Причиною зниження доступу населення до правосуддя може бути його недостатня поінформованість про місце та час судового розгляду. Саме тому суд, забезпечуючи гласність судового розгляду справи, зобов'язаний розмістити оголошення про час, день та місце судового засідання, надати можливість сторонам процесу бути повідомленими про зміст вимог або заперечень, а також бути вислуханими у судовому засіданні, ознайомитися з матеріалами справи тощо [10, с. 423]. В національній судовій практиці можна знайти випадки порушення такого обов'язку судом. Зокрема у справі «Стрижак проти України» ЄСПЛ встановив порушення п.1 ст.6 Конвенції з огляду на те, що заявник не був повідомлений про дату та час слухання, і, відповідно, був позбавлений надати свої аргументи під час судового розгляду цієї справи [11].

Принцип гласності виявляється також у прилюдному оголошенні рішення по справі. У рішеннях «Фазлійський проти Болгарії» [12] та «Кемпбелл і Фелл проти Об'єднаного Королівства» [13] Суд встановив, що до порушення п. 1 ст. 6 Конвенції призвела відсутність публічного оголошення рішення по справі. Причиною порушення стала хибна думка судів про наявність підстав для проведення закритого судового розгляду. А у справі «Рякіб Бірюков проти Росії» [14] суд зачитав прилюдно лише

резолютивну частину рішення, а повний текст направив лише сторонам та учасникам справи, що також було визнано порушенням п.1 ст.6 Конвенції.

В цьому контексті І. О. Ізарова зазначає, що необхідним є «визначити обов'язок суду детально мотивувати причини та підстави кожного конкретного виняткового випадку, який обумовлює відкладення складання повного рішення у справі і зазначення, коли можна ознайомитися з повним рішенням суду у канцелярії суду, не обмежуючись при цьому колом осіб, які беруть участь у справі» [15, с. 66]. Публічність рішень надає можливість здійснювати громадський контроль за судовою гілкою влади. Тобто інші особи, які не були безпосередніми учасниками справи, мають можливість отримати інформацію про мотиви, підстави прийняття саме такого судового рішення, які докази та аргументи стали його основою, які відхилені та з яких підстав.

На сьогоднішній день на рівні міжнародного судочинства виробився підхід, за яким обмежувальні заходи принципу гласності є небажаними. Зокрема у справі «Делькур проти Бельгії» Суд повторює, що у демократичному суспільстві у розумінні Конвенції право на справедливе здійснення судочинства займає настільки важливе місце, що обмежувальне тлумачення п. 1 ст. 6 не відповідало б меті цієї норми [16]. І хоча на початку своєї діяльності ЄСПЛ вважав за правильне визнавати будь-яке обмеження гласності неправомірним, зараз він відійшов від цих позицій і допускає певні винятки. Сучасне цивільне процесуальне право оперує поняттям «обмеження реалізації принципу гласності».

В теорії вважають, що обмеження принципу гласності для публіки можна поділити на природні та законні. Під природними обмеженнями розуміють обмеження технічного або природного характеру, які не дають можливості отримати інформацію з цивільної справи (наприклад, мала кількість місць в залі судового засідання, що не дає можливості вмістити всіх бажаючих слухати справу). Під законними обмеженнями розуміють

такі обмеження, які визначені законом [17, с. 39]. Згідно з національним законодавством таке обмеження принципу гласності відбувається при проведенні закритих судових засідань (ч.7 ст.7 ЦПК). Прикладом закритого судового засідання у зв'язку з нерозголошенням відомостей може бути справа Шевченківського районного суду м. Києва, де розглядався позов судді Конституційного Суду України Н. до ресторану «Тарас». Позивач стверджував, що в результаті вживання під час обіду в ресторані «їжі з елементом твердих часток» його здоров'ю було завдано значної шкоди. Завдану моральну шкоду позивачем було оцінено в 90 тис. грн. За клопотанням позивача суд постановив ухвалу про закритий судовий розгляд [18].

Окрім випадків проведення закритого судового засідання, що передбачені законом, на практиці такими можуть визначатися і справи, коли особа не погоджується на дослідження певних доказів у справі. Така відмова не означає, що суд не зможе використати ці докази. Зможе, але в закритому судовому засіданні. Так, в одній справі не була дана згода на дослідження приватних записів і тому суд в своїй ухвалі зазначив таке: «Враховуючи те, що відповідач заперечує щодо здійснення відтворення звукозапису, демонстрації відеозапису, які подані позивачкою в підтвердження своїх позовних вимог, суд приходять до висновку про здійснення закритого судового засідання на час відтворення звукозапису, демонстрації відеозапису, що мають приватний характер» [19].

Стосовно перегляду справи у вищих судах ЄСПЛ наголошує, що навіть якщо розгляд справи в апеляційному порядку буде відкритим, це не обов'язково компенсує ту недостатність гласності, яка мала місце під час розгляду справи в суді першої інстанції (рішення у справі «Ріпан проти Австрії» [20, 257–258]). В той же час, розглядаючи скарги про порушення п. 1 ст. 6 Конвенції Європейський Суд бере до уваги весь процес в цілому, адже практично кожна помилка може бути виправлена або усунута в наступних

етапах провадження по справі. Виходячи з цієї позиції, якщо розгляд справи у нижчестоящих судових інстанціях проводився публічно, то відсутність публічності при провадженні в судах другої та третьої інстанцій може бути виправдана процесуальними особливостями конкретної справи (рішення у справі «Екбатані проти Швеції» [21]). Наприклад, якщо скарга на рішення суду першої інстанції містить лише питання стосовно виключно правових аспектів справи (порядок нарахування відшкодування завданої шкоди або інше), то вищі суди можуть прийняти рішення по суті без проведення публічних слухань, оскільки така необхідність відсутня (рішення у справі «Аксен проти Німеччини» [22]).

Однак, якщо суд вищестоячої інстанції не обмежується лише правовим тлумаченням комплексу елементів справи, а дає нову оцінку фактам, які доведені у суді першої інстанції, переглядає їх, то тоді слід розглядати справу як стосовно фактичних обставин, так і стосовно правових питань. За таких умов, на думку Європейського Суду, відкрите судові слухання у вищестоячій інстанції є необхідним елементом справедливого судочинства, гарантованого п. 1 ст. 6 Конвенції [23, с.5].

Отже, проаналізувавши практику Європейського Суду з прав людини з питань гласності, можемо зробити такі **висновки**. Гласність цивільного судового процесу є однією з головних гарантій при забезпеченні права на справедливий судовий розгляд. Вона поширюється не тільки на учасників цивільної справи, а й на громадськість, присутність якої при розгляді справи вже давно є міжнародним стандартом правосуддя. Гласність не є абсолютною і існує поруч з конфіденційністю. Обмеження гласності можливе лише тоді, коли воно продиктоване необхідністю захисту громадського порядку або інтересами учасників справи у забезпеченні їх права на приватність.

На нашу думку, правові позиції ЄСПЛ з приводу принципу гласності повинні використовуватися національними судами з метою здійснення

справедливого правосуддя та сприяння підвищенню рівня довіри населення до судової влади.

Література

1. Работинська В. О. Публіка як суб'єкт реалізації принципу гласності цивільного процесу [Електронний ресурс] / В. О. Работинська // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип.34(1). - С. 103-107. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_34\(1\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_34(1)_26)
2. Хаджианастасиу против Греции: решение Европейского суда по правам человека от 16 декабря 1992 года [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Hadjianastassiou v Greece 16 12_1992.pdf](http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Hadjianastassiou_v_Greece_16_12_1992.pdf) (дата звернення: 07.10.2018)
3. Шагін проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 10 грудня 2009 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_612 (дата звернення: 05.10.2018).
4. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Мальхоус проти Чеської Республіки» / Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 3. – С. 35.
5. Case of Pretto and Others v. Italy 8 December 1983 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57561#{"itemid":\["001-57561"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57561#{) (дата звернення: 02.11.2018).
6. Case of Tierce and Others v. San Marino 25 July 2000 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_001 (дата звернення: 02.11.2018).

7. Работинська В.О. Механізм реалізації принципу гласності цивільного процесу. *Право і суспільство*. - 2015. - №5-2. - Частина 2. - С. 68–73.
8. Ухвала Хмельницького міського районного суду від 20 вересня 2012 року в цивільній справі № 2218/17336/2012 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27801304> (дата звернення: 14.10.2018).
9. Червяцова А. О. Свобода вираження поглядів та право на справедливий суд: вирішення конфлікту в практиці Верховного Суду США / А. О. Червяцова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. – 2013. – № 1062, вип. 14. – С. 55–58.
10. Кройтор В. А. Процесуальний зміст принципу гласності цивільного судочинства / В. А. Кройтор // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 419–427 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_3_70.pdf
11. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Стрижак проти України» // Офіційний вісник України. – 2006. – № 8. – Ст. 497.
12. Рішення Європейського суду у справі “Кемпбелл і Фелл проти Об’єднаного Королівства” від 28 червня 1984 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: echr.ru/documents/doc/2461410/2461410.htm
13. Рішення Європейського суду у справі “Фазлійський проти Болгарії” від 16 квітня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/>
14. Рішення Європейського суду у справі “Рякіб Бірюков проти Росії” від 17 січня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.Ua/clients/vs.nsf/3>
15. Ізарова І. О. Проблеми реалізації принципу публічності під час ухвалення рішення суду в цивільному судочинстві / І. О. Ізарова // *Право і суспільство*. – 2014. – № 3. – С. 61–67

16. Case of Delcourt v. Belgium 17 January 1970. URL: <http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/delkur-protiv-belgii-postanovlenie-evropejskogo-suda/> (дата звернення: 05.11.2018)
17. Петрухин И. Л. Гласность судопроизводства – гарантия советского правосудия. Гарантии прав личности в социалистическом уголовном праве и процессе: Межвузовский тематический сборник / отв. ред. О. Я. Мотовиловкер. Ярославль: Изд-во Ярославского ун-та, 1981. С. 31-46.
18. Судья КСУ судится с рестораном. История о возмещении морального вреда на 90 тыс. грн. / Юридическая практика. – 22.06.2004. – № 25.
19. Ухвала Жовтоводського міського суду Дніпропетровської області від 18 червня 2015 року в цивільній справі №176/748/15-ц. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45839296> (дата звернення: 09.11.2018).
20. Рішення Європейського суду з прав людини від 14.11.2000 року у справі «Ріпан проти Австрії» (Riepan v. Austria) / Джеремі Макбрайд Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес // Джеремі Макбрайд. – К. : К.І.С., 2010 – С. 257–258.
21. Решение Европейского суда по правам человека от 26.05.1988 года по делу «Экбатани против Швеции» (Ekbatani v. Sweden) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Ekbatani_v_Sweden_26_05_1988.doc (дата звернення: 14.11.2018)
22. Judgment in the case of Axen v. Germany, 8 December 1983 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.njb.nl/website/data/artikel/ehrm-8-12-83-a-72-32.htm> (дата звернення : 14.11.2018).

23. Гончар В. П. Міжнародно-правові стандарти гласності судового процесу в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини / В. П. Гончар // Часопис Академії адвокатури України. – 2013.

References

1. Rabotynska V. O. Publika yak sub'iekt realizatsii pryntsypu hlasnosti tsyvilnoho protsesu [Elektronnyi resurs] / V. O. Rabotynska // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo. 2015. Vyp.34(1). - S. 103-107. - Rezhym dostupu: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_34\(1\)__26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_34(1)__26)
2. Khadzhyanastasyu protyv Hretsyy: reshenye Evropeiskoho suda po pravam cheloveka ot 16 dekabria 1992 hoda [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Hadjianastassiou_v_Greece_16_12_1992.pdf (data zvernennia: 07.10.2018)
3. Shahin proty Ukrainy: rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 10 hrudnia 2009 roku [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_612 (data zvernennia: 05.10.2018).
4. Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny u spravi «Malkhous proty Cheskoï Respubliky» / Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy. – 2002. – № 3. – S. 35.
5. Case of Pretto and Others v. Italy 8 December 1983 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57561#{"itemid":\["001-57561"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57561#{) (data zvernennia: 02.11.2018).
6. Case of Tierce and Others v. San Marino 25 July 2000 [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_001 (data zvernennia: 02.11.2018).

7. Rabotynska V.O. Mekhanizm realizatsii pryntsypu hlasnosti tsyvilnoho protsesu. Pravo i suspilstvo. - 2015. - №5-2. - Chastyna 2. - S. 68–73.
8. Ukhvala Khmelnytskoho miskoho raionnoho sudu vid 20 veresnia 2012 roku v tsyvilnii spravi № 2218/17336/2012 [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27801304> (data zvernennia: 14.10.2018).
9. Cherviatsova A. O. Svoboda vyrazhennia pohliadiv ta pravo na spravedyvyi sud: vyrishennia konfliktu v praktytsi Verkhovnoho Sudu SShA / A. O. Cherviatsova // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia : Pravo. – 2013. – № 1062, vyp. 14. – S. 55–58.
10. Kroitor V. A. Protsesualnyi zmist pryntsypu hlasnosti tsyvilnoho sudochynstva / V. A. Kroitor // Forum prava. – 2011. – № 3. – S. 419–427 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_3_70.pdf
11. Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny u spravi «Stryzhak proty Ukrainy» // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. – 2006. – № 8. – St. 497.
12. Rishennia Yevropeiskoho sudu u spravi “Kempbell i Fell proty Ob’iednanoho Korolivstva” vid 28 chervnia 1984 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: echr.ru/documents/doc/2461410/2461410.htm
13. Rishennia Yevropeiskoho sudu u spravi “Fazliiskyi proty Bolharii” vid 16 kvitnia 2013 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/>
14. Rishennia Yevropeiskoho sudu u spravi “Riakib Biriukov proty Rosii” vid 17 sichnia 2008 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.scourt.gov.Ua/clients/vs.nsf/3>
15. Izarova I. O. Problemy realizatsii pryntsypu publichnosti pid chas ukhvalennia rishennia sudu v tsyvilnomu sudochynstvi / I. O. Izarova // Pravo i suspilstvo. – 2014. – № 3. – S. 61–67

16. Case of Delcourt v. Belgium 17 January 1970. URL: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/delkur-protiv-belgii-postanovlenie-evropejskogo-suda/> (data zvernennia: 05.11.2018)
17. Petrukhyn Y. L. Hlasnost sudoproizvodstva – harantyya sovetskoho pravosudyia. Harantyya prav lychnosti v sotsyalystycheskom uholovnom prave y protsesse: Mezhevuzovskiy tematycheskyy sbornyk / otv. red. O. Ya. Motovylovker. Yaroslavl: Yzd-vo Yaroslavskoho un-ta, 1981. S. 31-46.
18. Sudia KSU sudytsia s restoranom. Ystoryia o vozmeshchenyy moralnoho vreda na 90 tys. hrn. / Yurydycheskaia praktyka. – 22.06.2004. – № 25.
19. Ukhvala Zhovtovodskoho miskoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 18 chervnia 2015 roku v tsyvilnii spravi №176/748/15-ts. Baza danykh «Iedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45839296> (data zvernennia: 09.11.2018).
20. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 14.11.2000 roku u spravi «Ripan proty Avstrii» (Riepan v. Austria) / Dzheremi Makbraid Yevropeiska konventsiiia z prav liudyny ta kryminalnyi protses // Dzheremi Makbraid. – K. : K.I.S., 2010 – S. 257–258.
21. Reshenye Evropeiskoho suda po pravam cheloveka ot 26.05.1988 hoda po delu «Ekbatany protyv Shvetsyy» (Ekbatani v. Sweden) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://european-court.ru/uploads/ECHR_Ekbatani_v_Sweden_26_05_1988.doc (data zvernennia: 14.11.2018)
22. Judgment in the case of Axen v. Germany, 8 December 1983 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.njb.nl/website/data/artikel/ehrm-8-12-83-a-72-32.htm> (data zvernennia : 14.11.2018).

23. Honchar V. P. Mizhnarodno-pravovi standarty hlasnosti sudovoho protsesu v pretsendentnii praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny / V. P. Honchar // Chasopys Akademii advokatury Ukrainy. – 2013.